

REVOLUȚIE , ȘI BISERICĂ

Un studiu despre efectele
Revoluției Franceze asupra vieții ecleziale

E I K O N

București, 2023

Cuvânt-înainte.....	7
Mulțumiri	13
Listă de abrevieri	15
Introducere	17
1. Revoluția Franceză, o temă mereu actuală	17
2. Repere istoriografice	23
3. Despre obiectivele și metodele urmate în această carte	47
I. Cauzele politico-economice, filosofice și religioase ale Revoluției Franceze	53
1. Starea socială în timpul Vechiului Regim	55
a. Monarhia	55
b. Nobilimea.....	62
c. Starea a Treia: poporul.....	67
d. O nouă forță: burghezia.....	75
2. Falimentul finanțelor Coroanei	79
3. Tabloul religios în pragul Revoluției franceze.....	90
a. Biserica Romano-Catolică.....	90
b. Contribuția jansenistă în pregătirea Revoluției	99
c. Hughenoții – între prigoniiți și formatori de opinie.....	107
d. Declinul religiozității populare franceze în secolul al XVIII-lea.....	114

4. Considerații asupra ideilor iluministe ca surse ale antipatiei revoluționare la adresa Bisericii și creștinismului.....	118
a. Asupra ideilor lui Voltaire despre Biserică și religie.....	120
b. Jean-Jacques Rousseau și dilema alegerii între „religia naturală” și „religia civilă”	128
5. Mentalul colectiv în pragul Revoluției	139
6. Anexă la capitolul întâi.....	148
a. Din discursul ministrului justiției Chrétien François de Lamoignon de Basville în sesiunea din 19 noiembrie 1787 a Parlamentului parizian.....	148
b. Din Caietul de instrucțiuni și doleanțe comune ale ordinului clericilor din districtul Aix-en-Provence (9 aprilie 1789).....	148
c. Din Caietul de doleanțe al Stării a Treia din Aix-en-Provence (2 aprilie 1789).....	150
d. Dispozițiile Caietului de doleanțe al Stării a Treia din Angoumois (21 martie 1789) privitoare la cler.....	152
e. Din dispozițiile Caietului de doleanțe al Stării a Treia din Rochefort-sur-Mer (7 martie 1789) privitoare la „poliția ecleziastică”	152
f. Din dispozițiile Caietului de doleanțe al orașului Nantes privitoare la cler (2 aprilie 1789).....	153

II. Etapa parlamentară a Revoluției

(mai – iulie 1789)	157
1. Abatele Sieyès și manifestul <i>Qu'est-ce que le Tiers-État?</i> (ianuarie 1789)	157
2. Discuțiile în jurul procedurii de vot a Stărilor Generale (primăvara lui 1789).....	160
3. Înființarea <i>Comunelor</i> (6 mai 1789) și ședințele <i>Adunării Naționale</i> (17 iunie – 9 iulie 1789)	164

4. Anexă la capitolul al doilea.....	177
a. Discursul regelui Ludovic al XVI-lea la deschiderea Stărilor Generale, 5 mai 1789	177
b. Cântec popular de la Paris, mai 1789 (pe muzica cântecului lui Calpigi din opera Tarare de Salieri).....	178
c. Invitația abatelui Sieyès adresată delegaților clerului și ai nobilimii de a se alătura ședințelor Comunelor (10 iunie 1789)	179
d. Hotărârea și Jurământul Adunării Naționale de la terenul de tenis (20 iunie 1789)	180
e. Scrisoarea regelui Ludovic al XVI-lea prin care le ordona deputaților nobili să se alătore Adunării Naționale (27 iunie 1789).....	180

III. Izbucnirea Revoluției..... 183

1. Căderea Bastiliei (14 iulie 1789) și abolirea regimului feudal (4 august 1789).....	183
2. Proclamarea <i>Declarației drepturilor omului și ale cetățeanului</i> (26 august 1789) și evenimentele care i-au urmat	194
3. Anexă la capitolul al treilea.....	202
a. Articolele hotărârilor Adunării Naționale din noaptea de 4 spre 5 august 1789.....	202
b. Propunerile marchizului de Lacoste în ședința Adunării Naționale din 8 august 1789	203
c. Din hotărârile privitoare la abolirea regimului feudal promulgate la 11 august 1789.....	203
d. Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului adoptată între 20 și 26 august 1789	205

IV. Lupta revoluționară împotriva Bisericii Romano-Catolice Franceze..... 211

1. Secularizarea bunurilor Bisericii Romano-Catolice (2 noiembrie 1789)	211
--	-----

2. Dizolvarea ordinelor călugărești (13 februarie 1790)	224
3. Constituția civilă a clerului (12 iulie 1790) și Sărbătoarea Federației (14 iulie 1790).....	229
4. Dezbinarea clerului romano-catolic și prigonirea clericilor „refractari”	241
5. Deprecierea situației Bisericii pe parcursul anului 1792....	262
a. „Patria în pericol”: căderea monarhiei și proclamarea Republicii.....	262
b. Persecutarea clerului refractar în anul 1792.....	268
6. Elemente de cult civic și de ritualuri patriotice.....	278
7. Anexă la capitolul al patrulea	292
a. Din decretele Adunării Naționale date la 2 noiembrie 1789 privind secularizarea bunurilor Bisericii.....	292
b. Decretele Adunării Naționale privind abolirea ordinelor mănăstirești (13 și 15 februarie 1790).....	293
c. Din articolele secțiunii I a Constituției civile a clerului (12 iulie 1790).....	294
d. Din Manifestul lui Jean-Paul Marat din 26 iulie 1790	296
e. Din scrisoarea adresată la 22 noiembrie 1790 de către episcopul de Nantes Charles-Eutrope de La Laurencie rectorilor și personalului bisericesc ai diecezei sale.....	297
f. Din decretele adoptate de către Adunarea Națională la 27 noiembrie 1790 privind obligativitatea clericilor de a depune jurământul pe <i>Constituția civilă a clerului</i>	299
g. Din enciclica papală <i>Charitas</i> (13 aprilie 1791).....	300
h. Din Decretul general asupra suprimării congregațiilor seculare, a tratamentului membrilor lor și a administrării bunurilor lor (18 august 1792)	303
i. Decretul cu privire la deportarea preoților refractari (26 august 1792)	307

V. La Terreur (5 septembrie 1793 - 27 iulie 1794)	
și proiectul descreștinării Franței	313
1. Primii clerici martirizați de către revoluționari înainte de instaurarea regimului <i>Terorii</i>	313
a. Clerici uciși de către revoluționari în anul 1792	313
b. Martiriul Abatelui Lauga	315
c. Masacrele din Septembrie 1792	318
2. Premisele legale și mecanismele <i>Terorii</i>	323
3. Înăbușirea Contrarevoluției vandeene (1793-1794)	345
4. Încercarea de descreștinare	
a Franței și deportarea clericilor	352
a. Patru promotori ai descreștinării	352
b. Începuturile descreștinării: departamentul Nièvre	361
c. Noiembrie 1793: valul descreștinării atinge Parisul	368
d. Abdicările din preoție și căsătoriile clericilor	381
e. Deportările clericilor	387
f. Un bilanț imposibil	391
g. Distrugerile culturale	394
5. Reforma calendarului.....	398
6. Introducerea cultului Rațiunii.....	403
7. Exemple ale iconoclasmlui revoluționar.....	409
8. Schimbarea toponimelor și evitarea prenumelor creștine ...	416
9. Cultul Ființei Supreme și cultul decadar	421
10. Anexă la capitoul al cincilea	426
a. Din <i>L'Ami du peuple</i> , Nr. 680 (19 august 1793)	426
b. Din <i>Père Duchesne</i> , Nr. 309 (13 noiembrie 1793)	426
c. Din hotărârile Consiliului General al Comunei din Paris relativ la diversele culte și la preoți - octombrie 1793	428

d. Din proiectul de decret din Raportul făcut în numele Comitetului de Salvare Publică de către Robespierre asupra raportului ideilor religioase și morale cu principiile republicane și asupra sărbătorilor naționale (18 <i>Floréal</i> Anul II = 7 mai 1794)	433
---	-----

VI. Reintrarea Bisericii Romano-Catolice

Franceze în legalitate (1795-1802)

1. Schimbările de regim politic între <i>reacția thermidoriană</i> și venirea lui Napoleon la putere	443
2. Între toleranță și persecuție: Biserica Romano-Catolică Franceză în timpul Directoratului	460
3. Teofilantropia	470
4. Conciliul Național Bisericesc (august – noiembrie 1797)....	476
5. Concordatul cu Vaticanul (15 iulie 1801) și Articolele Organice (8 aprilie 1802)	478
6. Anexă la capitolul al șaselea	488
a. Din decretul privind suprimarea salarizării preoților (18 septembrie 1794).....	488
b. Decretul pronunțat în ședința din 3 Ventôse Anul III [= 21 februarie 1795] al Republicii Franceze, una și indivizibilă	488
c. Invocația de dimineață a teofilantropului.....	490
d. Din <i>Manualul teofilantropilor</i> (1796), despre ceremoniile importante din viața omului.....	490
e. Concordatul napoleonian cu Vaticanul (15 iulie 1801).....	492

VII. Urmările Revoluției asupra

Bisericii și religiozității franceze.....

1. Considerații asupra urmărilor Revoluției asupra Bisericii Romano-Catolice și a religiozității franceze.....	499
--	-----

2. Un epilog târziu al Revoluției Franceze: Legea laicității din anul 1905.....	505
3. Anexă la capitolul al șaptelea.....	525
a. Din pledoaria <i>Le droit d'émmerder Dieu</i> a avocatului Richard Malka, susținută la 4 decembrie 2020 în favoarea revistei <i>Charlie Hebdo</i>	525

VIII. Implicațiile Revoluției Franceze pentru creștinismul răsăritean.....

1. Asupra influenței Iluminismului și a urmărilor Revoluției Franceze în Rusia până la Revoluția din octombrie 1917.....	528
a. Iluminismul și Biserica Ortodoxă Rusă în secolele XVIII-XIX.....	528
b. Revoluția Franceză în intelectualitatea rusească înainte de Revoluția din 1917.....	534
2. Implicațiile naționaliste ale Revoluției Franceze asupra creștinismului răsăritean (1821-sfârșitul sec. XIX).....	539
a. Patriarhia Ecumenică și lupta pentru autocefalie a Bisericilor din sud-estul Europei.....	539
b. Afirmarea „ideii naționale” și emanciparea bisericească: cazul Țărilor Române.....	544
3. Revoluția Franceză și marxismul.....	563
a. Revendicarea Revoluției Franceze de către ideologia marxistă... 563	
b. Note asupra concepțiilor lui Marx și Engels cu privire la religie și Biserică.....	566
4. Implicațiile seculariste ale Revoluției Franceze asupra creștinismului răsăritean în secolul al XX-lea.....	574
a. De la luptă ideologică la persecuție: Biserica Ortodoxă Rusă în primii ani ai regimului comunist....	574
b. Remarci asupra politicii religioase promovată de către statul român la adresa Bisericii Ortodoxe Române în primii ani ai regimului comunist (1946-1964).....	584

5. Considerații asupra identității confesionale și a secularismului postcomunist în țările din Răsăritul Europei la începutul secolului XXI.....	602
6. Anexă la capitolul al optulea.....	613
a. Din Decretul nr. 1703/1864 pentru înființarea unei autorități sinodale centrale, pentru afacerile Religiei Române..	613
b. Din dispozițiile Regulamentului nr. 1703/1864 privitoare la procedura alegerii membrilor Sinodului general al Bisericii Ortodoxe Române.....	616
Concluzii	619
a. Lecții ale Revoluției Franceze.....	619
b. Chestiunea martirilor Revoluției.....	623
c. Paralele istorice.....	625
d. Implicațiile Revoluției Franceze asupra vieții bisericești ortodoxe.....	626
Bibliografie	629
A. Izvoare consultate în format tipărit.....	629
B. Izvoare consultate în format electronic.....	632
C. Cărți și monografii.....	634
D. Studii și articole.....	643
E. Alte resurse electronice.....	648

1. Revoluția Franceză, o temă mereu actuală

Veritabil prototip al revoluțiilor politice moderne, Revoluția franceză izbucnită în anul 1789 nu încetează a fascina istorici, oameni politici, dar și intelectuali și activiști de cele mai diverse fakturi și din toate timpurile. Puterea acestei fascinații se explică în parte prin aceea că Revoluția franceză reprezintă un punct nodal pentru mai multe trame ale istoriei europene. Ea întrerupe în mod dramatic istoria monarhiei franceze de drept divin și marchează totodată intrarea pe prima scenă politică a burgheziei și a idealurilor iluministe. Odată cu Revoluția franceză, balanța se înclină decisiv în favoarea unei noi paradigme politice, aceea a formelor de guvernământ constituționale: monarhiile europene se văd forțate să depășească cadrele feudale și reflexele teocratice și să împartă realmente puterea cu parlamentele, a căror componență tinde să reflecte schimbările din ordinea socială. Ierarhia socială rigidă medievală, dominată de clase sociale cvasiimpermeabile e înlocuită de un model social fluid, care permite individului întreprinzător să treacă mai ușor granițele conveniențelor sau, eventual, să caute să-și făurească un viitor în Lumea Nouă. Nu mai puțin tipologică e ascensiunea burgheziei și lupta ei pentru câștigarea puterii politice: odată cu Revoluția franceză, lumea politică europeană se vede nevoită să se acomodeze faptului că economicul reclamă în sfera politicului un rol direct proporțional însemnătății sale. La 1792, Antoine Barnave (1761-1793), primul istoric francez al Revoluției, surprindea această stare de fapt în sentința: „une

La finalul veacului al XVIII-lea, Europa accede într-o epocă în care evenimentele politice semnificative, inclusiv acelea din colonii, nu mai privesc un singur stat, ci au urmări la nivel mondial. În timpul Războiului de Șapte Ani (nominal, 1756-1763; de fapt, 1755-1764), în urma căruia Franța lui Ludovic al XV-lea (1710-1774) a pierdut coloniile sale nord-americe și indiene în favoarea Angliei⁵, aceasta din urmă a fost aliata Prusiei și a Portugaliei, în vreme ce Franța le-a avut drept aliate pe Austria, Saxonia, Bavaria și Suedia. Războiul s-a purtat nu numai pe tărâmul coloniilor nord-americe, ci și în vestul Africii și pe subcontinentul indian. Pentru a se răzbuna pe Anglia pentru această pierdere, următorul monarh francez, Ludovic al XVI-lea (1774-1792), a sprijinit cu generozitate coloniile americane în timpul Războiului de Independență (1775-1783). Această implicare avea să ruineze finanțele Coroanei franceze, precipitându-i căderea.⁶

Revoluția industrială nu a beneficiat în Franța de startul pe care l-a avut în Marea Britanie (convențional, 1760); handicapul pe care acesta l-a avut în Franța este estimat la mai bine de două decenii.⁷ Începând cu anul 1770, sectorul economic textil francez a avut de suferit de pe urma creșterii volumului importurilor. Perioada anilor 1775-1780 a fost una de depresie economică.⁸ Situația s-a înrăutățit din nou după 1786, când Franța încheie cu Regatul Britanic un tratat de promovare a schimburilor de mărfuri, iar piața franceză e inundată de textile englezești mai ieftine decât cele autohtone și superioare calitativ acestora. Ca urmare, mulți lucrători din industria textilă franceză rămân pe drumuri. Cu doi

⁴ Antoine BARNAVE, *Introduction à la Révolution française*, première partie, introducere la cap. III, în ediția lui M. Béranger de la Drome, Challamel et Co., Paris, 1843, p. 7.

⁵ Gwynne LEWIS, *The French Revolution: Rethinking the Debate*, Routledge, London-New York, 1993, p. 3.

⁶ Eric HOBBSBAWM, *The Age of Revolution. 1789-1848*, Vintage Books, Random House, New York, ¹1962, ²1996, p. 25.

⁷ *Ibidem*, pp. 27-29.

⁸ Norman HAMPSON, *A Social History of the French Revolution*, Routledge, London and New York, ¹1963, ed. electronică Taylor & Francis, 2006, p. 25.

ani înainte, Franța liberalizase comerțul cu coloniile, abolind monopolul francez asupra acestei piețe.⁹ Monarhia franceză nu a fost capabilă să-și apere pe plan extern interesele economice și nu a reușit să mențină o balanță comercială favorabilă.

Economia franceză a ultimului sfert al veacului al XVIII-lea poate fi descrisă ca fiind într-o covârșitoare măsură agricolă, fiind, în consecință, mult mai expusă daunelor provocate de intemperii sau de dăunători, de care, din nefericire, a și avut din plin parte în anii premergători Revoluției. Începând cu anul 1770, a luat amploare fenomenul speculei cu grâu.¹⁰ Viticultura a înregistrat la rândul-i, în deceniul '78-'88, recolte sărace. Extremele climaterice înregistrate în anii 1785-1789, traduse din nou în recolte sărace, aveau să adâncească criza economică. Cercul coincidențelor tragice e închis de iernile deosebit de reci ale aceluiași ani. Numărul și disperarea celor foarte săraci atinge cote fără precedent.¹¹

Din perspectiva istoriei culturii europene, anul 1789 marchează simbolic sfârșitul epocii moderne timpurii. În pofida opoziției cercurilor conservatoare, între care e întotdeauna numărată și Biserica Romano-Catolică, secolul al XVIII-lea aduce cu sine difuzarea în masă și asimilarea ideilor iluministe în mentalul colectiv burghez și nu numai.

Termenul de „burghez” (*bourgeois*), care, la origine, îi indica în mod generic pe locuitorii unui oraș (*le bourg*), a ajuns să îi denumească pe cei care, fără a fi nobili, militari sau clerici, practicau meșteșugurile, comerțul, profesiile, indiferent dacă locuiau la orașe sau la sate. Un specialist în tema burgheziei franceze rezumă astfel evoluția acesteia:

„(...) Tradițional, burghezia era caracterizată prin calitățile de a fi muncitoare, «sobră» și frugală. Însă în secolul al XVIII-lea, sporirea considerabilă a bogăției anumitor cercuri ale burgheziei i-a accentuat burgheziei cu ambiții sociale impulsul spre asumarea unui stil de viață nobiliar, tradus în manipularea anumitor simboluri conferitoare de statut. Din ce în ce

⁹ *Ibidem*, p. 61.

¹⁰ *Ibidem*, p. 25.

¹¹ Stephen J. LEE, *Aspects of European History 1494–1789*, Second edition, Routledge, London and New York, ¹1978, ²1984, ³2005, p. 224.

mai mult, mai ales burghezia înaltă a început a ținti la procurarea acelor simboluri asociate stării nobiliare care le stăteau în puterea financiară, în vreme ce burghezia de mijloc împărtășea loialități mai degrabă împărțite între vechiul stil de viață burghez și stilul nobil compatibil aspirațiilor sale de mobilitate”.¹²

Odată cu afirmarea puterii economice a burgheziei, consumul ostentativ al unor bunuri defnitorii pentru un anumit status (mobilă bogat ornamentată, porțelan, ceasuri, o anumită garderobă etc.) devine un fenomen de proporții sociale. Schimbarea obiceiurilor de consum ale păturii de mijloc franceze a accentuat la rândul ei incertitudinea economică și dependența de produse de import, precum zahărul, cafeaua sau mătasea.¹³ Aceste obiceiuri de consum au fost copiate, după posibilități, și de către *menu peuple*, oamenii din pătura de jos. În anul 1791, era de-ajuns ca, în condiții de penurie, zahărul și cafeaua să fie vândute la suprapreț, pentru ca revoluționarii parizieni să se răscoale și să le impună comercianților „prețuri corecte”.¹⁴

Mediul burghez a fost deosebit de receptiv la ideile iluministe, prin care erau contestate forurile de autoritate tradițională și erau promovate gândirea critică, empirismul și rigoarea științifică. În pragul Revoluției franceze, Europa citadină pare să își schimbe chipul: scade interesul pentru viața religioasă și crește corelativ acela pentru științele naturii, explorarea lumii și tehnică. Faptul e marcat de publicarea marilor enciclopedii, *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (1751-1772, editată până în 1759 de Denis Diderot), sau *Encyclopædia Britannica* (începând cu 1768). Setea de nou era întreținută de un număr tot mai mare de publicații profane și de ziare. Se estimează că între anii 1720 și 1780 numărul cărților cu subiect

¹² Elinor G. BARBER, *The Bourgeoisie in 18th-Century France*, Princeton University Press, ¹1955, Princeton Legacy Library, 2015, p. 77.

¹³ Gwynne LEWIS, *The French Revolution: Rethinking the Debate*, p. 10-11; estimări privitoare la valoarea acestor importuri, p. 59.

¹⁴ Peter M. JONES, *The French Revolution, 1787-1804*, Longman, an imprint of Pearson, London, ¹2003, ²2010, p. 54.

științific publicate la Paris s-a dublat, în vreme ce acela al cărților religioase s-a redus cu 90%.¹⁵ Începând cu anul 1631, apărea în Franța prima foaie săptămânală dedicată publicării știrilor și anunțurilor, *La Gazette*. Primul ziar propriu-zis, *Journal de Paris*, și-a început apariția în 1777. Evenimentele au încetat a avea caracter strict local: ziarele aduceau știri din întreaga Europă și din Lumea Nouă, astfel că putem vorbi de începuturile globalizării.¹⁶

Istoria presei pare să fie intim legată de cea a Revoluției franceze, în decursul căreia știrile, zvonurile, conspirațiile, denunțurile, pamfletele și manifestele au jucat un rol esențial. Se estimează că, în timpul Revoluției franceze, au fost înființate cam 500 de publicații periodice numai în Paris, cele mai multe cu o durată de apariție de doar câteva săptămâni.¹⁷ Distribuția celor mai multe dintre aceste publicații a fost limitată: chiar și la anul 1815, tirajul celor mai răspândite ziare nu depășea îndeobște 5.000 de exemplare.¹⁸ Ziarelor și manifestelor tipărite li se adăugau scrisorile, bârfele (de salon sau de uliță), zvonurile și cântecele – toate alcătuind un sistem de circulație a informației, în virtutea căruia Parisul secolului al XVIII-lea a fost calificat de către istorici drept o „societate informațională”.¹⁹ Astfel de considerații invită la paralele cu inflația comunicării și a instrumentelor digitale pe care epoca noastră o trăiește. În epoca Facebook, Twitter, a blogurilor și a fenomenului *fake-news* nu putem să nu ne gândim la prototipurile lor orale sau tipărite, care au

¹⁵ Jean-Christian PETITFILS, *Louis XVI*, Perrin, Paris, 2005, pp. 99-105.

¹⁶ Eric HOBBSAWM, *The Age of Revolution 1789-1848*, pp. 9-10, oferă câteva exemple despre durata de care avea nevoie o știre pentru a ajunge în epocă dintr-un ținut în altul.

¹⁷ Harvey CHISICK, „The pamphlet literature of the French revolution: An overview”, în *History of European Ideas* vol. 17 (1993), nr. 2-3, pp. 158-163. O interesantă analiză grafică a caricaturilor epocii revoluționare găsim la Martin HÖPPL, „Druckgraphik der Französischen Revolution. Kunstgeschichte, Kulturanthropologie und Kollektivpsyche”, în *Helikon. A Multidisciplinary Online Journal*, 1 (2010), pp. 144-183.

¹⁸ Eric HOBBSAWM, *The Age of Revolution. 1789-1848*, p. 10.

¹⁹ Robert DARNTON, „An Early Information Society: News and the Media in Eighteenth Century Paris.” în *American Historical Review*, nr. 105 (2000), pp. 1-35, apud Sarah MAZA, „The Cultural Origins of the French Revolution”, în Peter MCPHEE (ed.), *A Companion to the French Revolution*, Wiley-Blackwell, Chichester, 2013, p. 52.

incitat și întreținut atâtea dintre angoasele de masă și actele de violență înregistrate în 1789 și în anii care au urmat. Nu mai puțin interesant este a studia și evoluția curbei numărului și frecvenței publicațiilor pe parcursul diferitelor regimuri politice pe care Franța le-a încercat în decada revoluționară, între monarhie și Consulat, iar aceasta mai ales într-o epocă precum cea a zilelor noastre, în care mulți – atât în Răsărit, cât și în Apus – găsesc în autocrație un compromis acceptabil de dragul căutării stabilității.

Conceptul de *opinie publică* este unul forjat în creuzetul Revoluției franceze. Dacă în contemporaneitate vorbim despre *vectori ai opiniei publice*, despre *formatori de opinie*, de *mental colectiv* sau *voință politică*, s-ar cuveni să nu uităm că aceste noțiuni își au – direct sau indirect – începuturile moderne în lupta ideologică începută la 1789. Contemplarea *background*-ului lor secular ne poate ajuta să înțelegem mai bine mișcări și opinii seculariste apărute sau reactivate în ultimele trei decenii în peisajul societăților răsăriten-europene, fundamental caracterizate de valori creștin ortodoxe. A nu pierde din ochi aspectele religioase ale Revoluției franceze înseamnă a vizita prototipul asaltului secularist la adresa societății tradițional-creștine, ceea ce pentru creștinii ortodocși din această parte a lumii e echivalabil cu a privi într-un viitor nedorit, însă deloc improbabil. În mai multe sensuri, *1789 l-a anunțat pe 1989*. Firește, țările din răsăritul Europei au avut de-a face cu un asalt ideologic secularist și materialist încă din vremea regimurilor comuniste ale secolului al XX-lea, ba chiar înainte de Revoluția franceză, dacă vom avea în vedere exemplul țărilor luminați ai Rusiei secolului al XVIII-lea. Ceea ce a urmat însă lui 1989 în Răsăritul Europei poate fi înțeles numai prin perspectiva lui 1789. Cum altfel ar putea fi înțeleasă violența publică și intelectuală acceptată la adresa creștinismului răsăriten și a valorilor sale? De unde provine postulatul superiorității secularismului? De unde opoziția, luată ca de la sine înțeleasă, dintre religie și cultură, consecvent echivalată de către anumite cercuri, dintre obscurantism și educație sau dintre dogmatism și gândirea liberă? Cercetarea noastră își propune să se apropie din perspectivă istorică de un posibil răspuns la aceste întrebări.

Cercetătorul care ar vrea să acceseze câmpul studiilor dedicate Revoluției Franceze resimte stringent nevoia unei minime orientări: ne aflăm într-un câmp dominat de *parti pris*, reclamat de școli de istorie, instrumentalizat de ideologi, revendicat de activiști. Pentru unii Revoluția constituie obiect al adulației, pentru alții e abominabilă, pentru unii e sursa uncea dintre cele mai populare mitologii ale modernității (în sens istoric), populată de eroi și anti eroi, pentru ceilalți e pur și simplu o istorie a ororilor. În fine, pentru alții, ea constituie un amestec de „lucruri bune” cu „lucruri rele”.

Convingerile religioase reprezintă un subiect care garantează polarizarea opiniilor, iar această dilemă nu-i ocolește nici pe istorici. În încercarea de a prelucra și asimila materialul istoric, pe parcursul secolului al XIX-lea, istoricii de convingeri monarhiste și creștine, așa-numita partidă a „albilor” – îndeobște istorici clerici, dar și istorici profesioniști de convingeri creștine –, au tins să accentueze postura Bisericii de victimă a Revoluției, în vreme ce istoriografia revoluționară, promovată de așa-numita partidă a „albaștrilor”, a încercat edulcorarea atrocităților revoluționare și promovarea beneficiilor social-umaniste aduse de Revoluție.²⁰ Aceasta este doar prima dintr-o lungă serie de bifurcații ideologice pe care istoriografia Revoluției de la 1789 avea să le înregistreze. Împărțirea în „albi” și „albaștri” e mai puțin clară decât s-ar putea crede; ea identifică numai doi poli de opinie, între care opiniile exprimate de diferiți istorici la un moment dat pot fi localizate, precum într-un sistem de referință, mai aproape sau mai departe de unul dintre cei doi poli. Avem, așadar, nevoie de o hartă sau măcar de o minimă schiță, care să ne ajute să ne orientăm în câmpul istoriografiei dedicate Revoluției franceze.

²⁰ A se vedea estimările lui Jean-Clément MARTIN, *La Vendée et la Révolution. Accepter la mémoire pour écrire l'histoire*, Perrin, collection Tempus, 2007, pp. 68–71.

În 1790, publicistul Louis Marie Prudhomme a început să țină o cronică anonimă a Revoluției în săptămânalul pe care-l patrona, *Révolutions de Paris*, fondat chiar în zilele căderii Bastiliei. Popularul săptămânal a continuat să apară până la începutul anului 1794, când iacobinii i-au forțat închiderea.²¹ Ulterior, în 1797, Prudhomme avea să publice *l'Histoire générale et impartiale des erreurs, des fautes et des crimes commis pendant la Révolution française*, în șase volume, lucrare care avea să fie prompt confiscată de poliția Directoratului. Tot în anul 1790 apărea și la Berlin o cronică a Revoluției, intitulată *Geschichte der großen Revolution in Frankreich* și semnată de romancierul Joachim Christoph Friedrich Schulz (1762-1798).²²

În același an 1790, gânditorul irlandez Edmund Burke (1729-1797) exprima, în lucrarea *Reflections on the Revolution in France*, o primă critică la adresa Revoluției.²³ Burke era un gânditor liberal, pe care excesele Revoluției Franceze, și în mod special distrugerea ordinii sociale, l-au convins să îmbrățișeze conservatorismul, fără însă a abandona deschiderea spre liberalism.²⁴

²¹ Nicolae LIU, *Revoluția franceză – moment de răscruce în istoria umanității*, Editura Academiei Române, București, 1994, p. 265

²² *Ibidem*, p. 266.

²³ Între altele, Burke scria în 1790: „Cum pot eu să felicit această națiune pentru libertatea ei? Pot eu, numai pentru că libertatea este considerată în mod abstract printre binefacerile omenirii, să felicit, în mod serios, un nebun care a evadat din detenția protectoare și din întunericul total al celulei lui, pentru recuperarea bucuriei de a trăi la lumină și în libertate? Voi felicita eu un hoț de drumul mare sau un criminal evadat din închisoare, pentru redobândirea drepturilor lui naturale? [...] Ar trebui deci să amân orice felicitări pentru noua libertate a Franței, până când voi fi informat despre modul în care libertatea a fost combinată cu guvernarea; cu forța publică; cu disciplina și supunerea armatelor; cu colectarea și distribuirea corectă a unui impozit real; cu morala și religia; cu siguranța proprietății; cu pacea și ordinea; cu comportamentul civic și social. Toate acestea sunt și ele (în felul lor) lucruri bune; iar fără ele, libertatea, atâta vreme cât durează, nu este o binefacere; după cum fără ele, șansele ca libertatea să existe sunt mult prea mici. Efectul libertății asupra indivizilor este acela că ei pot face ceea ce vor: trebuie deci să vedem ce ar vrea ei să facă, înainte de a ne grăbi cu felicitările, care se pot, foarte repede, transforma în condoleanțe” (*Reflecții asupra Revoluției din Franța*, traducere, studiu introductiv și note de Mihaela Czobor-Lupp, Nemira, 2000, pp. 44-45).

²⁴ Mihaela CZOBOR-LUPP, „Edmund Burke: un conservator în slujba valorilor liberale”, studiu introductiv la traducerea mai sus-citată, pp. 5-23, aici pp. 5-6; 14.

Prin anii 1791-1792, Antoine Barnave, membru al Adunării Naționale franceze și considerat al doilea cel mai bun orator al acesteia după Mirabeau, iacobin, iar ulterior *feuillant* de frunte, a început redactarea unei *Introduction à la Révolution française*, pe care însă nu a apucat să o termine, întrucât a fost ghilotinat la 29 noiembrie 1793. Neșansa sa a fost aceea de a fi devenit un susținător al ideii monarhiei constituționale în timpul radicalizării regimului iacobin.²⁵ Cartea sa neterminată avea să fie publicată abia în 1843, iar poziția sa e socotită a fi o medie între acelea ulterioare ale lui Montesquieu și Tocqueville.²⁶

Prima istorie franceză a Revoluției apărută în epocă rămâne *Précis historique de la Révolution Française* a pastorului și girondinului Jean Paul Rabaut Saint-Étienne, pe care acesta a apucat să o publice înainte de ghilotinarea sa, la 5 decembrie 1793. Și el a plătit cu viața pentru vederile sale monarhiste.²⁷

Între anii 1791 și 1797 apărea, mai întâi la Berlin (primele 3 vol.), iar, ulterior, la Göttingen, o cronică germană a Revoluției Franceze, sub titlul *Historische Nachrichten und politische Betrachtungen über die Französische Revolution*, însumând 17 volume. Editorul cronicii erau francmasonul Christoph Girtanner, iar relatările erau scrise dintr-o perspectivă conservatoare, monarhistă.²⁸

Căderea regimului iacobin și restabilirea libertății presei a impulsionat istoriografia. În anul 1796 apăreau alte două luări de poziție franceze antirevoluționare de factură monarhistă. Prima dintre ele este *Considérations sur la France* a magistratului și filosofului Joseph de Maistre (1753-1821). El vedea în Revoluție o pedeapsă divină pentru greșelile Vechiului Regim și avansa ideea restaurării într-o formă îndreptată a monarhiei.²⁹ O a doua carte este *Théorie du pouvoir*

²⁵ Ernst SCHULIN, *Die Französische Revolution*, C.H. Beck, München, ¹1988, ⁴2004, pp. 26-27.

²⁶ *Ibidem*, p. 27.

²⁷ Nicolae LIU, *Revoluția franceză – moment de răscruce...*, p. 266. Potrivit aceluiași, primul istoric francez al Revoluției ar fi fost Rabaut Saint-Étienne.

²⁸ *Ibidem*, p. 266.

²⁹ Ernst SCHULIN, *Die Französische Revolution*, p. 27.

politique et religieux (3 vol.) a filosofului și omului politic de convingeri monarhist-conservatoare Louis de Bonald (1754-1840), operă pe care Directoratul avea să o treacă la index. Din exilul londonez, și cu un an înainte de reconvertirea-i publică la catolicism, romanticul și monarhistul François-René de Chateaubriand (1768-1848) publica în anul 1797 *Essai sur les révolutions*, lucrare în care relativiza importanța Revoluției franceze, comparând-o cu alte crize ciclice ale statului.³⁰ Toți acești trei autori aveau să se bucure de funcții publice și de cariere strălucite după restaurarea monarhiei în Franța sub casa de Bourbon (1814).

Jacques Necker, fostul ministru de finanțe al Coroanei Franceze publica și el, în 1796, lucrarea *De la Révolution Française*, în patru volume, prompt tradusă în germană în anul următor. Cartea s-a bucurat de popularitate în epocă.³¹

În anul 1797, apărea la Londra *Histoire du clergé pendant la Révolution française* a abatelui iezuit și polemistului Augustin de Barruel (1741-1820)³², completată în următorii doi ani de *Mémoires pour servir à l'histoire du jacobinisme*. În lucrările sale, abatele Barruel expunea teoria conspirației, potrivit căreia succesiunea evenimentelor începute la 1789 ar fi fost rezultatul unui complot al Masoneriei și al intrigilor altor grupări obscure, al căror scop nu ar fi fost altul decât de a distruge Biserica și creștinismul.³³ Istoricul german Ernst Schulin (1929-2017) îl socotea pe abatele Barruel „inventatorul teoriei conspirației”.³⁴ Abatele a fost un apologet constant al papalității. Caracterul polemic, neștiințific

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Nicolae LIU, *Revoluția franceză – moment de răscruce...*, p. 266.

³² În 2 vol., Londres et Paris, Chez les libraires, ¹1797; Baylis, Londra, ²1801, reluată în ediția anastatică Forgotten Books, Londra, 2015.

³³ Robert TOMBS, *France 1814–1914*, Longman, London, 1996, p. 89; cf. Nicolae LIU, *Revoluția franceză – moment de răscruce...*, p. 53. Tot aici, pp. 53-54, N. Liu afirmă: „Din lojile masonice, care promovau toleranța religioasă și un anume deism sub forme mistice și ezoterice, au făcut parte atât unii adepți ai revoluției, cât și unii adversari ai ei, în frunte cu membrii ai familiei regale și conducători ai emigrației contrarevoluționare. [...] gradele superioare, care pretindeau supunere oarbă, erau recrutate îndeosebi din rândurile nobilimii, clerului înalt sau vârfurile burgeziei bogate”.

³⁴ Ernst SCHULIN, *Die Französische Revolution*, p. 27.